

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 3.34.341

I. С. Семенюк

викладач кафедри теорії, історії держави
і права та міжнародного права
Класичного приватного університету

РЕЖИМ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті досліджується комплекс проблем теоретичного й практичного характеру, пов'язаних зі встановленням договірною або легальною режиму майна подружжя в законодавстві окремих зарубіжних країн. Зокрема, характеризується шлюбний договір, практика його застосування.

Ключові слова: сімейне право, зарубіжні країни, подружжя, шлюбний договір.

Постановка проблеми. У правових системах більшості держав тільки належно оформлений шлюб породжує новий правовий і соціальний статус подружжя та подружні права й обов'язки, що відповідають цьому статусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цивільному законодавстві більшості країн сформульовані загальні обов'язки подружжя. Подружжя зобов'язане бути взаємно вірним, чоловік і дружина мають підтримувати одне одного. Вони разом забезпечують моральний і матеріальний розвиток сім'ї, допомагають дітям отримати освіту й забезпечують їхнє майбутнє (ст. ст. 212–213 Цивільного кодексу Франції (далі – ФЦК)). У Німеччині законодавець виходить із того, що шлюб укладається на все життя, подружжя має вести спільне сімейне життя й нести відповідальність одне за одного. В Англії й США подружжя, укладаючи шлюб, зобов'язане створити подружню спільність життя – консорціум (consortium), хоча точного й вичерпного визначення консорціуму ані в законодавстві, ані в судовій практиці не існує.

Подружні права й обов'язки за своєю природою досить різноманітні, одна їх частина має особистий, а інша – майновий характер.

Сімейне право докладно регулює, насамперед, три основні сфери майнових відносин між подружжям: правовий режим майна подружжя

в шлюбі, порядок управління майном і відносини подружжя з приводу надання утримання.

Метою статті є загальна характеристика законодавства зарубіжних країн щодо встановлення договірною чи легальною режиму майна подружжя, виявлення тенденцій і закономірностей розвитку сімейного законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Суттєвою особливістю правового регулювання майнових відносин між подружжям у більшості країн є можливість установаження договірною чи легальною режиму майна подружжя. Договірний режим майна виникає в результаті укладення подружжям шлюбного договору (marital contract, Ehevertrag, contrat de mariage). Практика оформлення шлюбних договорів зазвичай існує в дуже заможних сім'ях. У договорі встановлюються положення щодо права власності на майно чоловіка й дружини, що належало їм до шлюбу, на майно, нажите в шлюбі, іноді передбачаються майнові санкції на випадок розірвання шлюбу. За умови виникнення спору між подружжям суд буде виходити не з приписів закону, а з положень шлюбного договору.

Порядок укладення шлюбного договору в зарубіжних країнах такий:

- а) договір укладається в письмовій формі;
- б) договір укладається в присутності обох сторін (подружжя);

в) у деяких країнах наявні особливості, пов'язані з реєстрацією договору. Так, у Франції договір повинен бути зареєстрований нотаріально. Законодавство Італії передбачає обов'язкову реєстрацію в місцевих органах влади. Якщо в договорі містяться умови про нерухоме майно, реєстрація повинна бути здійснена в органі, що реєструє угоди з нерухомістю.

Сучасне законодавство зарубіжних країн іде шляхом докладного регулювання умов шлюбного договору. У нормах законодавства містяться варіанти регулювання найбільш істотних умов, що їх мають право обрати сторони договору.

Особливе місце посідають питання, пов'язані з правовим режимом майна. Простежимо це на прикладі Франції. Відповідно до ст. 1497 ФЦК подружжя в їх шлюбному договорі можуть передбачити такі правові режими:

- а) спільність усього майна подружжя;
- б) спільність майна, що поширюється тільки на рухомі речі й на майно, придбане кожним із подружжя після укладення шлюбу;
- в) визначення нерівних прав подружжя щодо спільного майна;
- г) визначення того, що в разі розірвання шлюбу один із подружжя буде мати право виходу певної частини із загального майна.

Крім цього, закон визначає й загальні питання, пов'язані з управлінням майном подружжя. Існують, наприклад, такі варіанти:

- спільне управління спільним майном (за взаємною згодою);
- кожен із подружжя має право діяти від імені та за рахунок іншого з подружжя;
- комбіноване управління майном (роздільне управління певним майном і спільне управління іншим визначеним майном).

ФЦК передбачає низку обмежень свободи шлюбного договору. Так, договір не може передбачати умов, що порушують рівноправність подружжя (зокрема, він не повинен містити умов про обмеження права кожного з подружжя на вибір професії або певного роду своїх занять) [1, с. 208].

Розглянемо більш детально види шлюбних контрактів у Франції.

1. Загальне володіння спільно нажитим майном (*la communauté réduite aux acquets*) – це правовий режим шлюбу, який укладається автоматично, і його не треба спеціально засвідчувати в нотаріуса (тобто він ще й безкоштовний, що для багатьох важливо).

Цей режим зазвичай підходить більшості осіб, які укладають шлюб у його основному, базовому варіанті. Але за необхідності можна змінити цей статус і додати статті, в яких передбачити будь-які додаткові умови.

Майно: у цьому режимі шлюбу кожен залишається власником того майна, яке йому належало до шлюбу. Спільним вважається майно, придбане в шлюбі. Подружжя розпоряджається ним за своїм бажанням, але для значних витрат або при взятті кредитних та інших зобов'язань потрібна згода й підписи обох із подружжя.

Борги: крім особистого майна, наявного до шлюбу, інші борги вважаються спільними, і для їх погашення використовується все спільно нажите майно, незалежно від того, хто з подружжя створив борги й кредитні зобов'язання.

Після розірвання шлюбу: коли шлюб вважається розірваним (через смерть одного з подружжя або внаслідок розлучення), кожен отримує в своє розпорядження особисте майно, яке належало йому до шлюбу, а спільно нажите майно розділяється на дві рівні частини – по одній для кожного з подружжя. У разі смерті одного з подружжя його майно і його частина спільно нажитого майна віддається в розпорядження його спадкоємців. Інший із подружжя не буде вважатися спадкоємцем цього майна.

Якщо один із подружжя бажає, щоб його майно перейшло чоловіку (дружині) у цьому режимі шлюбу, але не хоче укладати шлюбний контракт, можна офіційно оформити дарування майна в нотаріальному порядку.

2. Роздільне володіння майном (*la séparation des biens*). На противагу першому режиму шлюбу, що передбачає спільне володіння нажитим майном, такий режим повністю виключає поняття спільного володіння чи користування майном, залишаючи кожному з подружжя права на майно практично як у неодружених громадян.

Майно: кожен із подружжя зберігає повні права на власне майно, включаючи майно, нажите під час шлюбу.

Борги: саме через цей пункт багато подружніх пар обирають такий режим шлюбу, адже тоді кожен сам відповідає за свої борги й кредитні зобов'язання, а інший із подружжя не ризикує своєю часткою.

Після закінчення шлюбу майновий статус не змінюється. Якщо один із подружжя

бажає, щоб партнер отримав частку його майна, необхідно оформити дарчу через нотаріуса.

3. Участь у володінні спільно нажитим майном (*la participation aux acquets*). Такий режим шлюбу не надто відомий, і з цих причин його іноді неправильно розуміють і використовують. У ньому є моменти, привабливі для подружжя.

Майно й борги: під час шлюбу це режим роздільного володіння майном, кожен розпоряджається своїми доходами, управляє своїм майном. Після закінчення шлюбу здійснюється розподіл додаткової частини майна, нажитого під час шлюбу, при цьому не береться до уваги той факт, хто саме заробив або отримав гроші чи майно. Робиться це в такий спосіб: під час розірвання шлюбу майно кожного з подружжя оцінюється, потім від загального майна віднімається його особисте майно (що належало йому до шлюбу) для того, щоб оцінити розмір вартості нажитого майна. І якщо майна в другого з подружжя виявиться більше, то він повинен буде сплатити першому половину різниці між оціночною вартістю майна першого й другого з подружжя.

4. Спільне володіння майном (*la commune universelle*). Історично ця правова форма використовувалася дуже часто в Ельзасі, сьогодні її обирають рідко.

Майно: усе майно, яким чоловік і дружина володіли до шлюбу й будуть володіти після шлюбу, а також будь-які інші види майна, яке подружжя отримує в спадок або внаслідок дарування, буде вважатися спільним.

Борги: спільними вважаються попередні борги й ті, що з'явилися під час шлюбу.

Під час укладання шлюбного контракту можна виключити із загального володіння ту частину особистої власності, яка належить тільки одному з подружжя особисто. Це має бути вказано окремим параграфом.

Після закінчення шлюбу: зазвичай у такому контракті є фраза про те, що все майно після смерті одного з подружжя залишається іншому. При цьому для наслідування другому з подружжя не потрібно відкривати спадкову справу, що призводить до значної економії в сплаті податків і послуг нотаріату. Але цей режим шлюбу незворотний, і в разі сумнівів краще обрати іншу правову форму контракту й зробити заповіт або дарування другому з подружжя.

Загальні вимоги до договору полягають у тому, що його положення не повинні суперечити принципам і нормам цивільного та сімейного права.

Аналогічні норми містяться й у законодавстві низки європейських країн. Ці норми вказують, що положення шлюбного договору не повинні порушувати рівноправності подружжя, скасовувати обов'язки взаємної вірності, допомоги та підтримки, обмежувати особисті права й обов'язки з виховання й утримання дітей.

В американському праві поширені так звані «дошлюбні угоди» осіб, які вступають у шлюб, що повинні будуватися на принципах розумності й справедливості, можуть регулювати як майнові відносини, так і відносини, пов'язані з вихованням і утриманням дітей [2].

У багатьох зарубіжних країнах дозволений вільний доступ зацікавлених осіб для ознайомлення зі змістом шлюбного договору. Це правило забезпечує насамперед інтереси кредиторів подружжя. Воно важливе також для відносин у сфері підприємництва.

Велика частина населення, одружуючись, не укладає шлюбного договору, і тим самим підпорядковує свої майнові відносини приписам закону, тобто встановлюється легальний режим майна подружжя.

Легальний режим майна може бути трьох видів: режим спільності (у Франції, Швейцарії, у восьми штатах США, у Нідерландах, в Італії), режим роздільності (в Англії, у більшості штатів США, у ФРН) і режим відкладеної спільності подружнього майна (у Швеції, Норвегії, Данії). Слід відзначити, що в §1363 Німецького цивільного уложення (далі – НЦУ) говориться, що «до відносин подружжя застосовується режим спільності майна, нажитого кожним із подружжя під час шлюбу, якщо в шлюбному договорі вони не домовилися про інше».

Термін «режим спільності майна подружжя» в Німеччині має умовний характер, оскільки кожний із подружжя й у шлюбі зберігає у власності своє майно. За режиму спільності майна подружжя має спільне право власності на майно, нажите в шлюбі, на кошти від доходів від їхнього майна та професійної діяльності, зберігаючи у своїй власності майно, що належало їм до шлюбу чи було отримане в шлюбі в дар або в спадщину.

Режим спільності був установлений і найбільш повно регламентований у праві Фран-

ції, проте зміни французького законодавства останніми роками відзначилися деяким відходом від традиційного регулювання. У режим спільності майна були внесені елементи роздільності за рахунок звуження переліку майна, що входить у спільність, у яку згідно зі ст. 1401 ФЦК у редакції 1965 р. включається майно, придбане кожним із подружжя за рахунок власного заробітку й доходів від роздільної власності. Такий режим отримав назву «спільність придбань». Принцип спільності придбань є й у більш пізньому законодавстві. Так, Законом 1967 р. було встановлено, що якщо один із подружжя отримує в дар або в спадщину грошову суму, то він стає власником тільки грошової суми, а майно, придбане на ці гроші, надходить у спільну власність подружжя. Наприклад, за ФЦК спільними є придбання, набуті подружжям спільно чи роздільно під час шлюбу як за рахунок надходжень від їхньої власної професійної діяльності, так і за рахунок доходів від їхнього роздільного майна.

Для режиму роздільності майна характерно, що кожному окремо належить не тільки майно, власником якого він був до шлюбу, а й майно, придбане ним у шлюбі за свої гроші. Таким чином, якщо жінка не працює, а займається домашнім господарством, то за час подружнього життя вона нічого не набуває, тобто режим роздільності подружнього майна не захищає інтересів заміжньої жінки.

Успіхи жіночого руху за рівноправність, тенденції в розвитку сімейного права в бік демократизації знайшли своє відображення в регулюванні майнових відносин. У традиційний режим роздільності в Англії й США внесені дуже важливі елементи спільності: за чоловіком, якому конкретне майно не належить на праві власності, судом може бути визнане право на частку в майні; режим спільності встановлений на найбільш важливі види майна, наприклад, житлові будинки й приміщення.

Зупинимося трохи докладніше на питаннях регулювання майнових відносин у законодавстві США. При цьому слід одразу зазначити, що законодавство США по-різному регулює майнові відносини подружжя. У шлюбах, укладених згідно з нормами загального права, усе майно належить чоловікові. У шлюбах, укладених за законом, діють законний і договірний режими майна [3].

Законний режим майна в США має два варіанти. У першому варіанті виділяється роздільне майно кожного з подружжя, а також майно, що перебуває у спільній сумісній власності. При цьому цікавим моментом є та обставина, що в законі встановлюється такий порядок задоволення вимог кредиторів, де стягнення за боргами, які виникли за зобов'язанням, що забезпечує інтереси сім'ї, звертаються насамперед на спільне майно, а вже потім – на особисте майно зобов'язаного партнера [4].

Другий варіант режиму майна подружжя існує в штатах, закони яких прийняли норми загального права. Виділяється режим спільності майна після укладення шлюбу. Усе майно, яке було в подружжя на законних підставах, а також придбане ними за період шлюбу, включаючи успадкування та дарування, є спільною сумісною власністю, що не успадковується, а переходить у повну власність до того з подружжя, що пережив першого [5].

У режим спільності майна, що встановлений НЦУ в 1957 р., також були внесені зміни, які зводяться до того, що майно осіб, які перебувають у шлюбі, знаходиться в роздільній власності, але в разі розлучення кожен із подружжя має право на половину різниці між вартістю майна на момент укладення шлюбу й вартістю на момент його розірвання, тобто подружжя має право на половину приросту майна.

Згідно з §1363 НЦУ майно чоловіка й майно дружини не стає спільним майном подружжя. Це правило діє й щодо майна, яке один із подружжя набуває після укладення шлюбу. У §1360 НЦУ встановлено, що подружжя зобов'язане своїм майном і працею утримувати сім'ю. Подружжя зобов'язане заздалегідь надавати засоби, необхідні для утримання сім'ї, на відповідний термін. Однак на найбільш важливі об'єкти (житлові будинки, квартири та інше майно) закон установлює режим спільної власності.

У Нідерландах, на відміну від більшості країн світу, особиста власність подружжя (майно та борги) підпорядковується з моменту укладення шлюбу юридичному режиму спільної сімейної (подружньої) власності (якщо в шлюбному контракті не передбачено інше). Закон про спільність майна був набув чинності в 1970 р. Право подружнього майна кодифіковане в розділах 6 («Подружні права

й обов'язки»), 7 і 8 Цивільного кодексу. Спільність є повною, вона поширюється на всі готівкові й майбутні речі подружжя. Відносно загальних речей може бути пред'явлено регресну вимогу до суду в разі наявності боргів. Спільність обов'язків поширюється на всі борги подружжя; треті особи пред'являють позов проти речей, що були у спільній власності; подружжя спільно зобов'язане виплачувати загальний борг зі спільного майна.

Усі доходи й борги подружжя за законодавством Нідерландів вважаються спільними. До укладення шлюбу фінансові питання можуть бути вирішені спеціальним контрактом, посвідченим нотаріусом. Подружжя отримує пільги зі сплати прибуткового податку, а також у питаннях соціального забезпечення. У разі смерті одного з подружжя інший отримує право на пенсію померлого. Подружжя отримує право успадкування майна одне одного без необхідності складання спеціального заповіту й без сплати податку на спадкування. Це питання за бажанням подружжя може бути врегульоване в спеціальному договорі, засвідченому нотаріусом.

В Італії законним є режим майна (спільної власності без виділення часток). Управління спільним майном здійснюють обидва з подружжя. Якщо один із подружжя відмовляється дати згоду на вчинення правочину, інший може одержати її через суд.

У Швейцарії Цивільним кодексом передбачається режим спільності майна подружжя, який не діє в разі оголошення конкурсу щодо майна одного з подружжя. Із набранням чинності Законом 1984 р., що завершив реформу сімейного права, за відсутності шлюбного договору законним є звичайний режим майна з правом отримання рівних часток у спільно нажитому майні. Такий режим включає доходи подружжя й особисте майно кожного. Розпорядження спільною власністю вимагає згоди другого з подружжя, якщо подружжя не домовилося про інше.

До набрання чинності Законом 1984 р. звичайним був режим спільності майна, що включає спільне майно подружжя й особисте майно кожного. Спільне майно неподільне й належить подружжю. Жоден із них не має права розпоряджатися своєю часткою в спільному майні. У країнах із правовим режимом відкладеної спільності подружжя розпоряджається майном як при режимі роз-

дільності; у разі розірвання шлюбу все майно об'єднується й ділиться між ними в рівних частках.

Висновки і пропозиції. У законодавстві зарубіжних країн регулювання питань власності подружжя здійснюється на легальній (законній) або договірній підставах.

Легальний режим майна базується на:

- роздільності (Великобританія, Німеччина, більшість штатів США);
- спільності (Угорщина, Франція, Італія, Польща, Хорватія, Чехія, Швейцарія тощо).

Договірний режим базується на укладенні контракту, в якому враховуються принципи подружнього життя та зобов'язання подружжя.

Цивільно-правове законодавство більшості країн передбачає загальні, виключні та переважні принципи договірного режиму.

Сторони шляхом укладання шлюбного договору можуть обрати правовий режим, якому будуть підпорядковуватися майнові відносини. Серед його варіантів:

- спільність усієї власності подружжя;
- спільність власності, яка придбана після укладення шлюбу;
- визначення різних прав подружжя в спільному майні;

Законодавство деяких держав (Австрія, Швейцарія) на перший план висуває договірний режим; закон регулює майнові відносини подружжя в разі відсутності шлюбного договору.

Список використаної літератури:

1. Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн / С.І. Шимон. – К. : КНЕУ, 2004. – 242 с.
2. Brian Bix. Bargaining in the Shadow of Love: The Enforcement of Premarital Agreement and How We Think About Marriage, 40 Wm. & Mary L.Rev. 145 (1998) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scholarship.law.wm.edu/wmlr/vol40/iss1/4>.
3. California Family Code [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.leginfo.ca.gov/html/fam_table_of_contents.html.
4. Prenuptial agreements should be legally binding in divorce cases' [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/money/2014/feb/27/pre-nuptial-agreements-legally-binding-divorce-law-commission>.
5. UK Family Law Act [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.austlii.edu.au/au/legis/cth/consol_act/fla1975114/s90c.html.

Семенюк И. С. Режим имущества супругов: сравнительно-правовая характеристика

В статье исследуется комплекс проблем теоретического и практического характера, связанных с установлением договорного или легального режима имущества супругов по законодательству отдельных зарубежных стран. В частности, характеризуется брачный контракт, практика его применения.

Ключевые слова: семейное право, зарубежные страны, супруги, брачный контракт.

Semenyuk I. S. Regime of spousal property: comparative legal characteristic

The article investigates a number of theoretical and practical problems aimed at the establishment of contractual or legal regime of marital property. Particularly, the premarital agreement, practice of its application is characterized.

Key words: family law, foreign countries, spouses, premarital agreement.